

Elektron dövlət quruculuğu şəraitində vahid iqtisadi informasiya fəzasının formalaşdırılması problemləri

Ələvsət Əliyev¹, Aybəniz Əliyeva²

^{1,2}AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

¹alovsat_qaraca@mail.ru, ²aybeniz63@rambler.ru

Xülasə – Vahid iqtisadi informasiya fəzasının mahiyyəti açıqlanır, onun komponentləri izah olunur və yaradılması zamanı qarşıya çıxan problemlər təhlil olunur. Mövcud iqtisadi informasiya fəzaları arasında uyğunsuzluğun yaratdığı çətinliklər, iqtisadiyyatın səmərəli idarə olunmasında vahid iqtisadi informasiya fəzasının rolu və onun dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi göstərilir.

Açar sözlər – vahid iqtisadi informasiya fəzası, informasiya resursları, dövlət tənzimlənməsi, virtual məkan

I. GİRİŞ

Məlum olduğu kimi e-dövlət quruculuğu şəraitində hər hansı obyektə səmərəli idarə etmək üçün onun haqqında bir çox zəruri məlumatlara malik olmaq lazımdır. Obyektlə qarşılıqlı əlaqəsi olan bütün digər məlumatları da toplamaq və nəzərə almaq lazımdır. Lakin dövlət idarəçiliyinin bütün səviyyələrində – mərkəzi idarəetmədən tutmuş regional idarəetməyə qədər digər idarə və müəssisələrinin hazırda yaradılmış və yaradılmaqda olan verilənlər bazası informasiya cəhətdən uzlaşmır. Hətta bəzən bir müəssisə daxilində olan verilənlər bazası, adətən, informasiya cəhətdən uyğundur. Bəzən isə həmin bazaların bir-birinə müraciətinə imkan verilmir [1]. Belə vəziyyətin yaranmasına əsas səbəb odur ki, hər bir verilənlər bazası özünün məxsusi klassifikasiya toplusuna, adına və informasiya resurslarının formal təsvirinə malikdir. Bu problem o səbəbdən yaranmışdır ki, göstərilən məsələnin dövlət səviyyəsində həllinin vacibliyinə baxmayaraq, onun normativ-hüquqi əsaslarının tənzimlənməsinə ehtiyac vardır. Ona görə də, Azərbaycanda e-dövlət quruculuğu şəraitində müasir informasiya cəmiyyətinin və iqtisadiyyatının yaranması və onun vahid dünya iqtisadi məkanına inteqrasiya olması çoxsaylı və çətin həyata keçirilən bir çox məsələlərin həllini aktual edir. Belə məsələlərdən biri də vahid iqtisadi fəzanın formalaşdırılmasıdır.

II. VAHİD İNFORMASIYA FƏZASININ MAHİYYƏTİ VƏ KOMPONENTLƏRİ

Vahid iqtisadi informasiya fəzasının olmaması nəticə etibarilə ölkədə bütün növ resursların böyük itkisinə səbəb olur. Bu vəziyyət respublika iqtisadiyyatının innovativ inkişaf yoluna keçməsi yolunda ən ciddi maneələrdən biridir. Buna görə də müvafiq dövlət proqramlarında və strategiyalarında elə tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır ki, onlar milli iqtisadiyyat üçün vahid informasiya fəzasının yaradılmasını təmin etmiş olsun. Belə konkret praktiki tədbirlərin tətbiqi müasir vəziyyətdə müəssisələrin və iqtisadi proseslərin səmərəli idarə

edilməsinə şərait yaradacaqdır. Konkret olaraq bir çox elektron xidmətləri göstərən e.gov.az portalındakı xidmətlər də həmin xidməti göstərən qurumlarla inteqrasiya məsələləri hələ də lazımi səviyyədə həll olunmamışdır.

İnformasiya cəmiyyətinə keçidlə əlaqədar olaraq istehsal üsullarında və dövlətlərarası münasibətlərdə kardinal dəyişikliklər baş verir. Cəmiyyətin informasiya mühitinin formalaşması onun bütün sahələrinə, o cümlədən iqtisadiyyata həlledici təsir edir. Bütün cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının məqsədi cəmiyyətin üzvlərinin informasiya təminatının tam ödənilməsi üçün optimal şəraitin yaradılmasının təşkilatı, sosial-iqtisadi və elmi-texniki proseslərin təmin edilməsindən ibarətdir [2].

Vahid informasiya fəzası verilənlər yığımları, onların idarə olunması və istifadəsi texnologiyaları, təşkilatların və vətəndaşların informasiya qarşılıqlı əlaqəsi, eləcə də onların informasiyaya olan tələbatının ödənilməsinə təmin edən, vahid prinsiplər və ümumi qaydalar əsasında fəaliyyət göstərən informasiya kommunikasiya sistemləri və şəbəkələri kimi özünü göstərir [3]. Vahid informasiya fəzasının formalaşmasında müxtəlif şəbəkələri, rabitə vasitələrini, sistemləri birləşdirməyə, istehlakçıların müxtəlif informasiya resurslarına girişini təmin edən, verilənlərin ötürülməsi rejimində və elektron poçt vasitəsilə informasiya mübadiləsinə imkan verən telekommunikasiya sistemləri mühüm rol oynayır.

Vahid informasiya fəzası aşağıdakı əsas komponentlərdən ibarətdir [4]:

- uyğun informasiya daşıyıcılarında qeyd olunmuş verilənlərdən, məlumat və biliklərdən ibarət informasiya resursları;
- vahid informasiya məkanının fəaliyyətini və inkişafını, xüsusən də informasiyanın yığılması, emalı, saxlanması, yayılması, axtarışı və ötürülməsini təmin edən təşkilatı struktur;
- proqram-texniki vasitələr və təşkilatı-hüquqi sənədlər.

Müasir şəraitdə informasiya istehsalın zəruri resursu və faktoru olmaqla yanaşı, həm də informasiya təminatından asılı olan istehsal prosesinin yeniləşməsinin vacib şərtidir.

III. İNFORMASIYALAŞDIRMA PROSESİNİN ÇƏTİNLİKLƏRİ

İnformasiya cəmiyyəti əmək şəraitinin və yaşayışın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə insan fəaliyyətinin bütün sferalarının,

o cümlədən iqtisadi, siyasi, mədəni, təhsil, elm, hərbi və s. sahələrin informasiyalaşdırılması prosesinin nəticəsində formalaşır [5]. E-dövlət şəraitində idarəetmədə informasiyalaşdırma prosesi adətən üç komponentə malikdir: texniki vasitələr, proqram təminatı və informasiyanın özü.

Texniki vasitələr və proqram təminatı alınır və ya müəyyən yolla əldə edilir, informasiya ilə isə insanın özü məşğul olmalıdır, yəni onu yığmaq, ümumiləşdirmək, emal etmək və s. lazımdır. İnforsiyalaşmanın proqram-texniki vasitələri sahəsində, verilənlərin təşkili prosesində müəyyən çətinliklər mövcuddur. Bu isə informasiyalaşdırmada və ictimai-sosial sferada informasiya xaosu yaradır və müvafiq sahələrdə idarəetmənin səmərəliliyini azaldır.

Cəmiyyətin müasir inkişaf mərhələsində iqtisadi informasiya məkanının formalaşması və inkişafı bütövlükdə dövlətin səmərəli fəaliyyətinin yüksəldilməsinin əsas faktorudur [6,7]. İnforsiyanın açıqlığının kifayət qədər olmaması dünya iqtisadi informasiya məkanına bərabərhüquqlu inteqrasiyanı, o cümlədən informasiya cəmiyyətinin formalaşmasını ləngidir.

IV. VAHİD İNFORMASIYA FƏZASININ OLMAMASI SƏBƏBİNDƏN YARANAN BƏZİ PROBLEMLƏR

Bir çox iqtisadi sahələrdə və proseslərdə vahid fəzanın olmaması ciddi çətinliklər yaradır və idarəetməyə mənfi təsir göstərir. Konkret olaraq bəzi məsələləri [1] təhlil edək.

1) Məhsulun dövlət tədarükü sahəsində alışı-verişin ən yaxşı variantının seçim texnologiyasının, iştirakçıların seçim kriteriyalarına, dövlət sifarişinin texniki tapşırığının hazırlanması mərhələsində tutmuş hazır məhsulun qəbul olunmasına qədər keçidə nəzarət proseduru, o cümlədən məhsul növlərinin (malların və xidmətlərin) təsdiq olunmuş siyahısı, əsas istehlak parametrləri üzrə məhsul növlərinin formal təsviri üzrə vahid kataloq, vahid elektron ticarət meydançası və dövlət sifarişinin həyata keçirilməsi üçün vahid sifarişçi xidməti olmadıqda məhsula qiymət qoyarkən müxtəlif növ qanun pozuntularına, büdcə vəsaiti hesabına aşağı keyfiyyətli və dövlətin real tələbatına uyğun olmayan nomenklatura üzrə məhsul almağa gətirib çıxara bilər. Bu isə büdcə vəsaitinin itgisinə və digər arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər.

2) Müsabiqələr və dövlət sifarişləri zamanı dövlət sifarişçisinin şirkətlərin göstərdikləri fəaliyyət növlərinin xarakteristikaları üzrə vahid verilənlər bazasına malik olduğu halda şirkətin müsabiqəyə buraxılmasını, eləcə də şirkətin ixtisasının müsabiqədə qoyulan mövzuya uyğunluğunu asanlıqla müəyyən etmək mümkündür. Dövlət sifarişçisinin adı çəkilən verilənlər bazası, həmçinin müstəqil ekspertlərin verilənlər bazası olmadığı halda müsabiqələri layihənin mövzusuna aidiyyəti olmayan şirkətlərin qazanmasına səbəb ola bilər.

3) İqtisadi nəzarət orqanlarında müəssisələr və vətəndaşlar tərəfindən hakimiyyət orqanlarına təqdim olunmalı çoxlu sayda bir-birini təkrar edən uçot və hesabat formaları vardır. Bu formalar hətta il ərzində də dəyişir. Aparılan dəyişikliklər həm iş vaxtına əlavə xərclər, həm də doldurma üçün yeni formaların əldə olunmasını və onların elektron formada

hakimiyyət orqanlarına təqdim olunması üçün proqram təminatının aktualaşdırılmasını tələb edir. Dövlət səviyyəsində hakimiyyət orqanlarına təqdim etmək üçün müəssisə qrupları üzrə müəyyən olunmuş formada uçot və hesabat göstəricilərinin vahid siyahılarının hazırlanması və “vahid pəncərə”yə təqdim olunması hakimiyyət orqanlarının bu göstəricilərdən ibarət bazadan özlərinə lazım olanı seçə bilməsinə imkan yaratmaqla yanaşı, həm də şəffaflığın təmin olunmasına, eləcə də müəssisələrin və sahibkarların səmərəli fəaliyyəti üçün şərait yaradır.

4) Virtual məkanda həyata keçirilən ticarət də məxsusi təşkilati struktura, klassifikasiyaya və terminlər lüğətinə malikdir. Lakin təqdim olunan mallara görə mərkəzləşdirilmiş informasiyanın olmaması mallara rəqabətqabiliyyətli ədalətli bazar qiymətinin qoyulması sahəsində müəyyən problemlər yaradır [1,5]. Məhsulun ticarət meydançasına daxilolma prosedurları və “alqı-satqı” əməliyyatının rəsmiləşdirilməsi proseslərinin vahid informasiya fəzasının yaradılması ticarət haqqında informasiyanın onun bütün iştirakçıları üçün əlçatan olmasını təmin etməklə, ticarətin açıqlığı və alqı-satqının ən yaxşı variantının rəqabətqabiliyyətli seçimi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına imkan verir.

5) Biznesin normativ və sorğu təminatı sahəsində də informasiya təminatı sistemi ilə bağlı ciddi problemlər ortaya çıxır. Şirkətdə, şirkətlər qrupunda, iqtisadiyyat sahəsində, milli və dünya iqtisadiyyatında proqram-texniki vasitələrin uyğunlaşdırılmasının praktiki əhəmiyyəti çoxdan qəbul olunmuşdur. Özünü sistem inteqratorları adlandıran müxtəlif şirkətlər bu fəaliyyətlə məşğul olurlar. İnforsiyası resurslarının təşkili sistemində əsas faktor metaverilənlərdir (klassifikasiyalar, məhsulların və digər obyektlərin siyahısı, terminoloji lüğətlər, tezauruslar, verilənlərin unifikasiya olunmuş formaları, informasiya texnologiyaları üzrə standartlar, patentlər və normativ hüquqi sənədlərin digər formaları). İqtisadiyyatda müxtəlif cür fəaliyyət göstərən yüzlərlə beynəlxalq klassifikasiyalar və kifayət qədər çoxdillil lüğətlər vardır. Ticarət partnyoru olan hər bir ölkənin isə onlarca milli və sahə klassifikasiyaları və verilənlərin təsvirinin minlərlə uçot və hesabat formaları vardır. Metaverilənlərin bu nəhəng massivinin vahid informasiya fəzasının yaradılması qarşılıqlı əlaqəli sənədlərin uyğunluğunun həyata keçirilməsinə və bu informasiyaya istifadəçilərin girişinin təmin olunmasına şərait yaratmaqla iqtisadiyyatın səmərəli aparılmasına imkan verir [5].

V. İQTİSADİ İNFORMASIYA FƏZASININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ

E-dövlət quruculuğuna və informasiya cəmiyyətinə keçidlə əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın və cəmiyyətin bütün struktur elementlərində dəyişikliklər baş verir.

İnforsiyası cəmiyyətinin inkişafı və iqtisadi informasiya fəzasının formalaşması mövcud bazar institutlarının müasirləşdirməsi və yenilərinin yaradılmasıyla müşayiət olunur. Qlobal elektron bazar, şəbəkə iqtisadiyyatı, şəbəkə təşkilatları və koordinasiyanın şəbəkə mexanizmi ən əhəmiyyətli yeni şəbəkə institutlarıdır. Yeni institutlar ciddi

elmi araşdırma tələb edən, əhəmiyyətli təşkilati xüsusiyyətlərə malikdirlər.

İqtisadi informasiya məkanı müasir iqtisadiyyatın alt sistemidir. Bütün iqtisadi agentlər və ictimai əhəmiyyətə malik informasiya istehlakçıları, şəbəkə institutları, şəbəkə telekommunikasiya infrastrukturunu, dövlət hakimiyyət orqanları isə bu məkanın subyektləridir. İqtisadi informasiya fəzası makroiqtisadi təzahür kimi keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikalarına malikdir və uyğun dövlət idarəetməsini və tənzimlənməsini tələb edir [8].

Müasir iqtisadi-informasiya məkanının əsas xüsusiyyətlərindən biri də ictimai həyatın bütün sahələrinə və cəmiyyətin bütün üzvləri arasında mövcud olan münasibətlərə artan təsirdən ibarətdir. İnformasiya məkanının səmərəliliyi onun cəmiyyət üçün açıqlıq dərəcəsi, vətəndaşların, cəmiyyətin və dövlətin kompleks və sistemli şəkildə uyğun maraqlarının reallaşması imkanlarından asılıdır. Məsələn, ticarət haqqında informasiyanı, alqı-satqı əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi proseduru özündə birləşdirən vahid fəzanın onun bütün iştirakçıları üçün əlçatan olması biznesin səmərəli aparılmasında mühüm rol oynayır. Lakin informasiyanın açıqlığı onun təhlükəsizliyi məsələsini ortaya qoyur. Aydın ki, bunun təmini üçün dövlətin uyğun informasiya siyasətinin olması zəruridir [4,6].

Yalnız dövlət səviyyəsində normativ-hüquqi tənzimlənmə ticarətin bu sektorunun fəaliyyətinin səmərəliliyini qaydaya sala və yüksəldə bilər [8].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən hallar təkcə vahid informasiya fəzasının olmaması səbəbinin nəticəsi deyildir. Ancaq bu faktorun bu proseslərdə çox mühüm rolu vardır.

NƏTİCƏ

Ümumiyyətlə, bəzi hallarda belə fikir yarana bilər ki, iqtisadiyyatda vahid informasiya fəzasına ehtiyac yoxdur. Lakin aparılan təhlil və müşahidələr göstərir ki, informasiyanın açıqlığının kifayət səviyyədə olmaması dünya iqtisadi informasiya məkanına bərabər hüquqlu inteqrasiyanı ləngitməklə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli inkişafına əngəl törədir. Ona görə də formalaşmaqda olan informasiya cəmiyyətinin iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı üçün iqtisadi informasiya məkanının olması vacib şərtlərdən biridir [7].

Artıq dünyanın ABŞ, Böyük Britaniya, Kanada, Yaponiya, Sinqapur, Çin və s. kimi inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət xidmətlərinin vahid informasiya fəzasında təqdimi məqsədilə bütün hökumət orqanlarının internet-serverlərinin inteqrasiyası həyata keçirilir [9]. Hazırda ölkədə də bu istiqamətdə işlər aparılır. Belə ki, Respublikada informasiya cəmiyyətinin inkişafı üzrə əsas prioritet əhali üçün elektron formada təqdim olunan dövlət informasiya xidmətlərinə verilir və bütövlükdə iqtisadiyyatın informasiyalaşdırılmasına xüsusi diqqət göstərilir.

Bunun üçün milli iqtisadiyyatın vahid informasiya məkanının formalaşması aspektində təşkilati bazis yaradılmaqdadır. Artıq bəzi sahələrdə, o cümlədən vergi, gömrük və s. sahələrdə informasiyanın “vahid pəncərə” sistemi vasitəsilə verilməsinə başlanılmışdır. Çünki yalnız şirkətlərin idarə edilməsinin səmərəliliyinin və əmək məhsuldarlığının artırılmasıyla, keyfiyyətin yüksəldilməsiylə və istehsal olunan məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasıyla iqtisadiyyatın qarşısında duran ən mühüm məsələlərə yardım etmək olar [10].

Bununla əlaqədar olaraq, müasir informasiya texnologiyaları bazasında milli biznes üçün vahid informasiya məkanı daxilində uyğun məsələlər qoyula bilər. Belə ki, proqram-texniki vasitələrin inteqrator şirkətlərindən fərqli olaraq, milli resursların formalaşması üçün metaverilənlərin sistem inteqratoru yaradıla bilər.

Beləliklə, ölənin iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, dünyanın qabaqcıl ölkələrinə inteqrasiyası üçün dövlət xidmətlərinin, o cümlədən təhsil, səhiyyə, vergi, gömrük, ticarət, statistika və s. dövlət idarələrinin verilmələrinin vahid informasiya fəzasının formalaşması, onun vətəndaşlar üçün əlçatan olması və təhlükəsizliyinin təmini üçün dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruridir.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişaf Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir. Qrant № EIF-RİTN-MQM-2/İKT-2-2013-7(13)-29/21/1

ƏDƏBİYYAT

- [1] В.В.Трейер, Необходимо ли экономике России единое информационное пространство?, Информационное общество, № 2, 2010, стр. 34-38.
- [2] А.Г.Алиев, Проблемы информатизации общества и экономики, Баку, «ЭЛМ», 2003, 460 стр.
- [3] Е.П. Дятел Новая сетевая экономика, Известия УрГЭУ, №1(20), 2008, стр. 24-31
- [4] С.В.Переверзев, Единое информационно-экономическое пространство в макроэкономической системе России, Автореферата по искание кандидат экономических наук, 2005, dissercat.com.
- [5] П.А. Левчаев, Особенности деятельности экономических субъектов в информационной экономике, ВЕСТНИК Мордовского университета, №3, 2009, стр. 110-115.
- [6] Н.А.Колесникова, Экономические эффекты открытости информации в новой экономики, Экономика и управления, №3-4 (7-8), 2008, стр. 33-38.
- [7] А. В. Кучеров, Экономическая информация как фактор снижения издержек в рыночной экономике, Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена № 97, 2009, стр. 102-107.
- [8] Е.Н.Трофимова, Формирование и развитие единого информационного пространства России: политико-экономический аспект, Ученые записки Казанской государственной академии ветеринарной медицины им. Н.Э. Баумана, том: 217, 2014, стр. 284-290.
- [9] Мировые "электронные правительства" идут по пути "одного окна" http://www.cnews.ru/reviews/free/gov2008/articles/zarubej_opit_el_gov.shtml
- [10] Ə.Q.Əliyev, İnternet iqtisadiyyatın müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri, İnformasiya cəmiyyətinin problemləri, 2013, №1, səh. 21-30.